

پیامدهای روان‌شناختی قربانیان قلدری در بین دانش‌آموزان دختر (مطالعه‌ای در حوزه اجتماعی - روان‌شناختی زنان)

شهرروز نعمتی*

دانشیار روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

رحیم بدری گرگری

استاد ممتاز روان‌شناسی تربیتی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

رقيه صدر

کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

آرام کاتورانی

کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

چکیده

مسئله قلدری و قربانیان آن از مشکلات رایج در بین دانش‌آموزان مدارس است. هدف پژوهش حاضر، بررسی واکنش‌ها و پیامدهای روان‌شناختی دانش‌آموزان دختر قربانی قلدری برای فهم اثرات قلدری بود. طرح پژوهش حاضر رویکرد کیفی از نوع مطالعه پدیدارشناختی بود، جامعه پژوهش را دانش‌آموزان قربانی قلدری تشکیل می‌دادند. در این راستا، از طریق نمونه‌گیری هدفمند در دسترس، مصاحبه نیمه ساختاریافته با ۲۲ نفر از دانش‌آموزان قربانی قلدری شهر تبریز تا رسیدن به مرحله اشباع انجام گرفت. به‌منظور تحلیل داده‌های مصاحبه از روش کولایزی استفاده شد. تحلیل داده‌ها از طریق کدهای باز و مشخص شدن گزاره‌های اصلی و فرعی نشان داد که واکنش‌های قربانیان قلدری در دانش‌آموزان به

*نویسنده مسئول sh.nemati@tabrizu.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۹/۱۵

تاریخ ارسال: ۱۳۹۸/۴/۱۷

ترتیب شامل واکنش‌های روان‌شناختی، واکنش‌های رفتاری، واکنش‌های شناختی، واکنش‌های اجتماعی، واکنش‌های تحصیلی، واکنش‌های جسمانی و واکنش‌های مذهبی و ۲۲ مقوله فرعی بود. با توجه به اثرات منفی که قلدری بر ویژگی‌های روان‌شناختی و اجتماعی تحصیلی و جسمانی دانش‌آموزان دارد، انجام مداخلات پیشگیرانه آموزشی، اجتماعی و روان‌شناختی برای کمک به قربانیان قلدری در مدارس ضروری است.

واژگان کلیدی

واکنش‌های روان‌شناختی، قربانیان قلدری، مطالعه‌ای اجتماعی و روان‌شناختی

مقدمه و بیان مسئله

روابط سالم در بین هم‌سالان برای رشد مثبت مهارت‌های شناختی، عاطفی و اجتماعی (مارتین-آنتون، مونجاس، گارسیا باکتا و خیمنز - لاگارس^۱، ۲۰۱۶؛ مرل و گولدرن^۲، ۲۰۱۰) و همچنین سازگاری مدرسه‌ای دانش‌آموزان امری حیاتی است (گیفورد - اسمیت و برونل^۳، ۲۰۰۳). از طرف دیگر روابط ناسالم در بین دانش‌آموزان در محیط مدارس مشکلات عدیده‌ای را به وجود آورده است. یکی از مصداق‌های روابط ناسالم در بین دانش‌آموزان، قلدری^۴ در مدرسه است که از رفتارهای مشکل‌ساز دوره نوجوانی است و اخیراً توجه پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه‌های مختلف روان‌شناسی را به خود معطوف ساخته است (فارینگتون^۵، ۱۹۹۳؛ پاتچین و هندوجا^۶، ۲۰۱۱). در ارتباط با قلدری در مدارس می‌توان گفت که از زمانی که مدارس به صورت امروزی شکل گرفتند، قلدری در آن‌ها وجود داشته است (ویولو - کانتز، مارتل هالند و ویستی^۷، ۲۰۱۴). قلدری به‌عنوان رفتاری تهاجمی تعریف شده است که در طول زمان تکرار

1. Martín-Antón, Monjas, García Bacete & Jiménez-Lagares

2. Merrell & Gueldner

3. Gifford-Smith & Brownell

4. Bullying

5. Farrington

6. Patchin & Hinduja

7. Vivolo-Kantor, Martell, Holland & Westby

می‌شود و به شخص دیگری که به‌طور معمول قادر به دفاع از خود نیست آسیب می‌رساند (الویوس^۱، ۱۹۹۹)؛ به‌علاوه قلدری زمانی رخ می‌دهد که تحریکی ظاهری از سوی قربانیان آن صورت نمی‌گیرد (جیمرسون، اسویرر و اسپیلگ^۲، ۲۰۱۰؛ الویوس و لیمبر^۳، ۲۰۱۰؛ سرنبرگ و جانگرت^۴، ۲۰۱۳). رفتار قلدری با پنج ویژگی مهم زیر مشخص می‌شود: ۱- عملی پرخاشگرانه است. ۲- اغلب از پیش برانگیخته نیست. ۳- به‌صورت مکرر اتفاق می‌افتد. ۴- دربردارنده یک قدرت نامتوازن بین فرد قلدر و فرد قربانی است و ۵- در گروه‌های کوچک اجتماعی رخ می‌دهد که اعضای آن با یکدیگر آشنا هستند (هوسلی^۵، ۲۰۰۸). مسئله قلدری و قربانیان آن به‌عنوان یک مشکل فراگیر در مدارس سراسر جهان شناخته‌شده است (اسلا، منسینی، موریتا، اومور، مورا، پریرا و اسمیت^۶، ۲۰۰۴؛ هارل فیچ، والش، فوگل - گرینوالد، آمیتای، پایکت، مولچو و کرایگ^۷، ۲۰۱۱). دانش‌آموزانی که معمولاً طرد و یا محرومیت را از سوی هم‌سالان خود تجربه می‌کنند، رفتارهای پرخاشگرانه بیشتری را از خود بروز می‌دهند (سیلسن و میوکس^۸، ۲۰۰۴؛ اسپیلگ، هولت و هنکل^۹، ۲۰۰۳) و عموماً قلدری و سایر رفتارهای مشابه تکراری در میان دانش‌آموزانی که سطوح پایین حمایت‌های اجتماعی را تجربه می‌کنند، بیشتر است (کاراویتا، د بلاسیو و سلامی والی^{۱۰}، ۲۰۰۹؛ رودکین و هودج^{۱۱}، ۲۰۰۳). علاوه بر این‌ها تأثیرات قلدر بودن می‌تواند شدید و طولانی‌مدت باشد از جمله کاهش رضایت از زندگی (گینی، پوزولی، بورگی و فرانزونی^{۱۲}، ۲۰۰۸)، مشکلات در مدرسه (کورنل،

1 . Olweus

2 . Jimerson, Swearer & Espelage

3 . Olweus & Limber

4 . Thornberg & Jungert

5 . Hulsey

6 . Eslea, Menesini, Morita, O'Moore, Mora, Pereira & Smith

7 . Harel-Fisch, Walsh, Fogel-Grinvald, Amitai, Pickett, Molcho & Craig

8 . Cillessen & Mayeux

9 . Espelage, Holt & Henkel

10 . Caravita, Di Blasio & Salmivalli

11 . Rodkin & Hodges

12 . Gini, Pozzoli, Borghi & Franzoni

گرگوری، هوانگ و فن^۱، (۲۰۱۳)، افزایش خطر قربانی شدن در آینده (آدامز و لارنس^۲، ۲۰۱۱) و افکار خودکشی (اسکاپیناکیس، بلوس، جکاتسا، ماجکالارا، لیویس، آرایا و ماوریس^۳، ۲۰۱۱). علاوه بر این دانش‌آموزان قلدر فاقد مهارت‌های همدلی و حل تعارض هستند (باکون، لتون مگان و می^۴، ۲۰۱۸). از سوی دیگر به افرادی که مورد آسیب رفتارهای قلدرانه قرار می‌گیرند، برچسب قربانی قلدری زده می‌شود. نقش قربانی، یکی از نتایج روابط نامطلوب است و قربانی شدن به این شکل تعریف می‌شود: رفتارهایی که برخی از کودکان به دلیل مورد هدف قرار گرفتن رفتارهای پرخاشگرانه دیگر کودکان، تجربه می‌کنند (فاکس و بولتون^۵، ۲۰۰۸). قربانیان قلدری در موقعیت‌های جدید مثلاً؛ انتقال از پایه ششم به هفتم مدرسه، بسیار نگران، وحشت‌زده، گوشه‌گیر و شرم‌منده هستند (اولویوس، ۱۹۹۴)؛ و کودکانی که به‌صورت مداوم مورد قلدری واقع می‌شوند، با احتمال فراوان، احساس عدم امنیت را در زندگی تجربه خواهند کرد (ریبی^۶، ۲۰۱۳). در این میان، حضور دانش‌آموزانی که رفتارهای دفاعی از قربانیان را در کلاس‌ها از خود ابراز می‌کنند، با کاهش میزان ابتلا به قلدری در دانش‌آموزان دیگر در ارتباط است (کارنا، ویتن، پوسکی – پارتا و اسالمی والی^۷، ۲۰۱۰)

از دیدگاه نظریه‌پردازان این حوزه، رفتارهای قربانیان قلدری شامل سطح گسترده‌ای از رفتارهایی است که به‌طور منظم و در یک دوره‌ی گسترده زمانی به سه شکل اصلی جسمانی، کلامی و عاطفی یا روان‌شناختی نشان داده می‌شود. قربانی شدن جسمانی مستلزم تماس فیزیکی مستقیم و محسوس میان فرد قلدر و قربانی است. قربانی شدن کلامی به‌عنوان متداول‌ترین شکل قلدری، شامل حملات کلامی از سوی فرد قلدر با استفاده از کلمات برای توهین کردن، تحقیر کردن، ارباب و تهدید، لقب گذاشتن و برچسب زدن بر روی فرد قربانی

1 . Cornell, Gregory, Huang & Fan

2 . Adams & Lawrence

3 . Skapinakis, Bellos, Gkatsa, Magklara, Lewis, Araya & Mavreas

4 . Bacon, A. M., Lenton-Maughan, L., & May, J.

5 . Fox & Boulton

6 . Rigby

7 . Kärnä, Voeten, Poskiparta & Salmivalli

است (وانگ، نانسل و آیانتونی^۱، ۲۰۱۱). قربانی شدن عاطفی، یا غیرمستقیم و روان‌شناختی، نوعی از قربانی شدن است که با استفاده از روابط اجتماعی میان گروه‌ها انجام می‌شود و شامل شایعه‌پراکنی، تهمت زدن، خبرچینی، تحریک افراد دیگر از سوی فرد قلدر برای آسیب‌زدن به فرد قربانی و از همه مهم‌تر نادیده گرفتن، طرد کردن و محروم کردن اجتماعی قربانی از گروه و یا فعالیت‌های خاص است (کروو و دلارا^۲، ۲۰۱۰). پسرها به احتمال زیاد در قلدری جسمانی و دخترها در قلدری کلامی و عاطفی درگیر هستند (جیمز^۳، ۲۰۱۰). در سال‌های اخیر، آمارها حاکی از شیوع گسترده پدیده قلدری و به دنبال آن قربانی شدن در مدارس است. در واقع امروزه قربانی قلدری شدن به نوعی نگرانی در حال رشد در میان دانش‌آموزان، خانواده‌ها، کارکنان مدارس و مسئولانی که نگران سلامت دانش‌آموزان هستند، تبدیل شده است (آرسنلت، بویس و شکور^۴، ۲۰۱۰). وجود پدیده‌ای مانند قلدری و قربانی شدن در سن کودکی و نوجوانی و پدید آمدن یک سلسله‌مراتب از نقش‌ها و طبقات اجتماعی درون مدرسه می‌تواند به طور منفی سلامت اجتماعی آن‌ها را در این دوره‌ی گذار مورد تهدید قرار دهد، چراکه پژوهش‌ها نشان می‌دهند قلدری و زورگویی می‌تواند به طرز شدیدی بر عملکرد روانی - اجتماعی، تحصیلی و حتی سلامت جسمانی دانش‌آموزانی که قربانی قلدری هستند، تأثیر بگذارد (لستر، کروس و شاو^۵، ۲۰۱۲). تعدادی از مطالعات عواقب روان‌شناختی پس از آزار و اذیت مکرر را بررسی کرده‌اند. یکی از پیامدهای آن توسعه سازمان اجتماعی است. در یک مطالعه در کره بر روی دانش‌آموزان پایه هفتم و هشتم، محققان متوجه شدند که قلدری آن‌ها را در معرض افزایش خطر درگیر شدن با مشکلات اجتماعی قرار می‌دهد. در زمینه زندگی مستقلانه، آن‌ها بیش از حد وابسته به بزرگسالان هستند و این وابستگی خطر انزوای اجتماعی را در گروه هم-سالان افزایش می‌دهد. در یک مطالعه ایتالیایی - چینی محققان دریافتند که قربانیان قلدری،

¹ . Wang, Nansel & Iannotti

² . Corvo & DeLara

³ . James

⁴ . Arseneault, Bowes & Shakoor

⁵ . Lester, Cross & Shaw

معمولاً مشکلات اجتماعی را در ارتباط با هم‌سالان از خود بروز می‌دهند (سانسون و سانسون^۱، ۲۰۰۸).

با توجه به احساس شادی، در دانش‌آموزان پایه چهارم تا دهم، تعداد زیادی از مطالعات تأیید کرده‌اند که دانش‌آموزان قربانی قلدری، ناراحتی بیشتری را از خود بروز می‌دهند. در مورد احساس غم و اندوه، هوور و بلت بولد (۲۰۰۰)، دریافتند که دانش‌آموزان قربانی قلدری، سه برابر غم و اندوه بیشتری را نسبت به همسالان خود تجربه می‌کنند (سایکاز، کولهو و نیکولاس - فیشر^۲، ۲۰۱۳). همچنین، دانش‌آموزان قربانی قلدری، عواطف و احساسات منفی در مورد تحصیلاتشان پیدا می‌کنند و در مورد مدرسه نیز دیدگاه بدبینانه‌ای دارند (گودبوی، مارتین و گلدمن^۳، ۲۰۱۶).

مرور تحقیقات انجام‌یافته در ایران که در دسترس پژوهشگران بوده است، عمدتاً پرخاشگری را به صورت کلی در نظر گرفته‌اند؛ و تقریباً هیچ تحقیق کیفی ویژه‌ی قربانیان قلدری در مدرسه در میان دانش‌آموزان دختر دوره‌ی راهنمایی انجام نگرفته است. سپهریان‌آذر، محمدی و بلوتک (۱۳۹۳) در پژوهش خود تحت‌عنوان بررسی میزان شیوع قلدری و مقایسه پیشرفت تحصیلی، سلامت‌عمومی و خودکارآمدی اجتماعی در نوجوانان با رفتاری قلدرانه و عادی با ۵۰۳ دانش‌آموز نشان دادند که میزان شیوع رفتار قلدرانه در بین دانش‌آموزان پسر شهرستان اصلان‌دوز ۱۲/۷۲ درصد است. تقی‌زاده، زارع و شفیع‌آبادی (۱۳۹۳) در مطالعه‌ی خود با ۳۲۰ نفر از دختران دوره راهنمایی شهر گناباد نشان دادند که خودکارآمدی تحصیلی و پذیرش اجتماعی با بروز رفتار قلدرانه رابطه دارد. بیرامی و علانی (۱۳۹۱) در مطالعه‌ای از نوع همبستگی و توصیفی در بین مدارس دخترانه راهنمایی شهر تبریز با ۳۸۷ دانش‌آموز نشان دادند که بین سبک‌های تربیتی خانواده و قلدری و همچنین محیط عاطفی خانواده با رفتار قلدرانه رابطه وجود دارد. دره، بنی‌جمالی و احدی (۱۳۹۸) در پژوهشی از نوع همبستگی در

^۱ . Sansone & Sansone

^۲ . Seixas, Coelho & Nicholas-Fischer

^۳ . Goodboy, Martin & Goldman

بین دانش‌آموزان پسر مقطع راهنمایی شهر اراک نشان دادند که نقش واسطه‌ای هوش هیجانی در رابطه سبک‌های فرزندپروری با قلدری نقشی واسطه‌ای جزئی داشت. می‌توان گفت که برای دختران واکنش معمولی در برابر قلدری به صورت دوری‌گزینی است در حالی که، پسران به صورت پرخاش کلامی در برابر قلدری واکنش نشان می‌دهند. برای دختران، پرخاشگری غیرمستقیم به اندازه پرخاشگری مستقیم جسمانی آزاردهنده است؛ بنابراین، می‌توان به ضرورت انجام این تحقیق به منظور افزایش توان مقابله با رفتارهای قلدرانه پی برد. همچنین پژوهش حاضر باهدف مشخص کردن واکنش‌های قربانیان قلدری در بین دختران انجام شد، به لحاظ اهمیت کاربردی، یافته‌های پژوهش حاضر به معلمان، والدین، دانش‌آموزان کمک خواهد کرد. به لحاظ اهمیت نظری، یافته‌های پژوهش به بسط و تعدیل دیدگاه‌های نظری و تجربی مرتبط به قلدری کمک خواهد کرد.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر، از رویکرد کیفی از نوع پدیدارشناسی توصیفی استفاده شد. جامعه آماری تحقیق حاضر را کلیه دانش‌آموزان دختر پایه اول دوره متوسطه اول در مدارس شهر تبریز تشکیل می‌دادند که در سال تحصیلی ۹۶-۹۷ مشغول به تحصیل بودند. در پژوهش کیفی هدف نمونه‌گیری، فهم پدیده‌ی موردنظر است، نمونه‌گیری هدفمند در دسترس جهت افزایش فهم از افراد، گروه‌های منتخب و تجارب و یا برای توسعه نظریه‌ها و مفاهیم به کار گرفته می‌شود، در این نمونه‌گیری، گروه‌های شرکت‌کننده براساس معیارهای از قبل مشخص شده مربوط به سوال ویژه‌ی پژوهش انتخاب می‌شوند، در پژوهش‌های کیفی از ابتدا نمی‌توان نمونه آماری را به‌طور دقیق مشخص کرد (کریسول، هانسون، کلارک پلانو و مورالط، ۲۰۰۷). در پژوهش حاضر برای تعیین حجم نمونه از اشباع نظری داده‌ها استفاده شده است. ملاک ورود افرادی بودند که قربانی قلدری شده بودند و رضایت آگاهانه برای شرکت در مصاحبه را اعلام کرده بودند. ملاک خروج نیز افراد غیرقربانی قلدری و عدم تمایل برای حضور در پژوهش بود.

به همه افراد شرکت‌کننده هدف پژوهش به‌طور خلاصه توضیح داده شد و بی‌نام‌ونشان ماندن آن‌ها در تمام منابع و مقاله‌هایی که از این پژوهش استخراج می‌شود، تضمین گردید؛ در ضمن به هرکدام از افراد شرکت‌کننده توضیح داده شد که شرکت در این پژوهش پیامد ناگواری برای آن‌ها نخواهد داشت. افزون بر این، شرکت‌کنندگان آزاد بودند که هر موقع تمایل نداشتند، می‌توانند از ادامه همکاری خودداری کنند. برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه نیمه-سازمان‌یافته استفاده شد، در مصاحبه واکنش‌های دانش‌آموزان قربانی قلدری در مقابل زورگویی و قلدری هم‌سالان تا زمان رسیدن به حد اشباع مورد بررسی قرار گرفت، ضبط شد و سپس کلیه مصاحبه‌ها نوشته‌شده و متن آن‌ها تهیه گردید و پس از آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. برای تعیین قابلیت اعتماد داده‌ها از روش سه‌سوسازی از نوع پژوهشگر^۱ استفاده شد، بدین‌صورت که داده‌های پژوهش در اختیار چند نفر از متخصصان قرار گرفت و فرایند-های انجام آن واریسی شد. در این روش از بیش از یک پژوهشگر، مصاحبه‌گر، مشاهده‌گر، کدگذار و تحلیلگر در فرایند پژوهش استفاده می‌شود. براساس این فرایند وقتی پژوهشگران مختلف بدون اطلاع از کار یکدیگر، داده‌هایی را تأیید می‌کنند قابلیت اعتماد به داده‌ها بیشتر می‌شود (الیس، باچنر، دنزین، لینکلن، مورسی، پلیاس و ریچاردسون^۲، ۲۰۰۸).

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش کولایزی^۳ استفاده شده است. روش کولایزی شامل رونوشت و بازخوانی مکرر مصاحبه‌ها، استخراج عبارات مهم و معنی‌دار، یادداشت عبارات مهم در صفحه جدا، تنظیم معانی استخراج‌شده در قالب مقوله یا تم، ادغام کدهای مربوط به مقوله‌ای مشابه در درون یک دسته موضوع، قسمت‌بندی مقوله‌ای در یک گروه براساس هدف پژوهش، بازخورد نتایج به مصاحبه‌شوندگان و مقایسه آن‌ها با تجارب

^۱ Investigator triangulation

^۲ . Ellis, Bochner, Denzin, Lincoln, Morse, Pelias & Richardson

^۳ . Colaizzi

پژوهشگراست (کولایزی، ۱۹۷۸). جمع‌آوری داده‌ها بدین ترتیب انجام گرفته است که تمامی مصاحبه‌ها ضبط گردیده و سپس بر روی کاغذ مکتوب شده، سپس پژوهشگر به خواندن و بازخوانی هر یک از مصاحبه‌ها پرداخته، سپس مقوله‌های کلی و فرعی تعیین و برچسب زده شد، پس از آن محقق به سازمان‌دهی و خوشه‌بندی مقوله‌ها اقدام نموده به این معنا که با استمرار مقایسه و لحاظ کردن تفاوت‌ها و شباهت‌های مقوله‌های فرعی، مقوله‌های کلی استخراج شد. سپس برای هر یک از مصاحبه‌ها یک جدول خلاصه‌سازی از مقوله‌های سازمان‌دهی شده تدوین شده و در نهایت از طریق تلفیق، فهرست کاملی از مضمون‌ها، استخراج شده است.

جدول ۱. نتایج حاصل از کدگذاری باز داده‌های حاصل از مصاحبه

مقوله‌های اصلی	مقوله‌های فرعی	شرکت‌کنندگان	ویژگی‌ها	شرکت‌کنندگان
			ترس از آشکار شدن ضعف و ناتوانی	۳-۱۰-۱۳
	اعتماد به نفس ضعیف	۱۳-۱۴-۲۲	احساس ناتوانی در پاسخ دادن به دیگران	۱۱
واکنش‌های روان‌شناختی		۳-۱۰-۱۱	خجالت کشیدن	۱۴
			احساس ضعف و ناتوانی در دفاع از خود	۲۲
	افسردگی	۵-۱۷-۲۰	افسرده و ناراحت شدن	۱-۳-۵-۲۰
		۱-۳		
	عزت‌نفس پایین	۲-۶-۱۱-۲۱	ضایع شدن پیش همکلاسی‌ها	۶-۲۱
			ضعیف‌النفس بودن	۲-۱۱
				۱۶-۱۷
	احساس حقارت و	۳-۶-۲۲	احساس بی‌ارزش بودن	۳-۶
				۲۰

۲۲	کوتاه آمدن جهت خلاصی از آزار و اذیت		درماندگی	
۳-۱۵-۱۹	ترس از آزار جسمی و روانی در مدرسه	۳-۱۵-۱۹	احساس عدم امنیت	
۱-۵-۱۶	عدم واقعیت صداقت در روابط	۱-۵-۱۶	بی‌اعتمادی در روابط	
۲۰	داشتن استرس و فشار عصبی	۲۰	استرس	
-۱۷-۱۹-۲۰	عصبانی شدن	-۱۵-۱۶-		
۳-۷-۹		۳-۴-۷-۹-۱۰	خشونت و پرخاشگری	
۴-۱۵-۱۶-۱۸	آسیب جسمانی رساندن	-۱۸-۱۹-۲۰ ۱۷		
۱۰	دعوا کردن			
-۱۹-۲۰-۲۲	در جریان گذاشتن و نگذاشتن خانواده	-۱۹-۲۰-۲۲	اطلاع به والدین	واکنش‌های
۱-۳-۸-۱۴	خواهان اخراج دانش‌آموز قلدر	۱-۳-۸-۱۴	انتقام گرفتن	رفتاری
۱-۴	تلافی کردن	-۳-۴-۱۰-۱۲ ۱		
۳-۴-۱۰				-۵-۷-۸- ۱-۳-۴
۴-۵	ضایع نشدن پیش دیگران	۱-۵-۱۴	تلاش در جهت	-۱۲-۱۴- ۹-۱۰-۱۱
۱۴	نگرانی از افکار بد دیگران		محافظت از عزت نفس	-۱۸-۱۹- ۱۶-۱۷
۱۷-۱۸-۲۱	گریه کردن	۱۷-۱۸-۲۱	تخلیه هیجانات	-۲۱-۲۲ ۲۰
۹	عدم کنترل خود	۹	خودکنترلی پایین	

۱۵-۱۶-۲۱-	قطع کردن رابطه			واکنش‌های اجتماعی
۴-۵				
۱۴	خلاص شدن از دست دانش‌آموز قلدر			
۳	ترس از رفتن به حیاط مدرسه	۱۵-۱۶-۲۱-	دوری گزینی	۶-۸-۹-
		۳-۴-۵-۸-۱۴-		۱-۴-۵
۴-۹	بی‌خیال شدن (بی‌اعتنائی)			۱۵-۱۶-
				۱۰-۱۱
۸	فراموش کردن			۲۱-۲۲-
				۱۷-۲۰
۱۹-۲۱-۲۲-	محروم شدن از فعالیت‌های اجتماعی	۱۹-۲۱-۲۲-	احساس طردشدگی	
۶-۱۵-۱۷		۶-۱۵-۱۷		
۱۴-۱۶-۱۹-	ایجاد مشغله فکری	۱۱		
۶-۷-۸-۱۰-۱۳-		۷-۸-۱۰-	حواس پرتی و شناختی	واکنش‌های شناختی
۱۴-۱۵-۲۰-	یادآوری رنج حاصله	۱-۳-۵-۶-		۸-۱۰-
۶-۱۱				
۳-۵	عدم تمرکز	۱۶-۱۹-۲۰-	عدم تمرکز	۱-۳-۶-۷-
		۱۳-۱۴		۱۵-۱۶-
۷-۸-۱۵	اطلاع به مدرسه			۱۱-۱۴
۱-۱۶-۲۲	جرئت ورزی	۱۵-۱۹-۲۲-	تلاش در جستجوی راه‌حل	۲۰-۲۲-
۱	اثبات خود	۱-۶-۷-۸-		۱۹
۱-۵	در جریان گذاشتن دوست صمیمی			
۴-۵-۸-۱۱-	بیزاری از مدرسه	۴-۵-۸-۱۱-	مدرسه‌گریزی (بی‌انگیزه بودن)	واکنش‌های تحصیلی
		۱۷-۱۹		
	از دست دادن انگیزه و علاقه به			۱۱-۱۳-
				۴-۵-۸

	تحصیل		۱۷-۲۱	
			۱۵	
۵-۱۳-۱۵-۲۱	پایین آمدن نمرات	۵-۱۳-۱۵-۲۱	کاهش عملکرد تحصیلی	
۱۶-۱۹	احساس درد شدید در ناحیه سر، شکم و گلو	۷-۱۱-۱۶-۱۹	مشکلات جسمانی	واکنش‌های جسمانی
۷	احساس تپش قلب			
۱۳	اختلال خواب	۳-۱۳	مشکلات روان‌تنی	-۱۱-۱۳- ۳-۷
۳	بی‌اشتهایی			۱۶-۱۹ واکنش‌های مذهبی
بخشیده نشدن	۲۱	عدم بخشش		دانش‌آموز قلدر توسط دانش‌آموز قربانی
		۲۱		۲۱

شماره‌های بیان‌شده برای هر یک از مقوله‌ها مربوط به شماره‌های اختصاص یافته برای هر یک از افراد مصاحبه شده است. به طور مثال ۱ یعنی فرد شماره ۱ یا ۴ یعنی فرد شماره ۴. با توجه به جدول تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه، واکنش‌های قربانیان قلدری در ۷ مقوله اصلی «واکنش‌های روان‌شناختی، واکنش‌های رفتاری، واکنش‌های اجتماعی، واکنش‌های شناختی، واکنش‌های تحصیلی، واکنش‌های جسمانی و واکنش مذهبی» به دست آمده است که در ادامه نتایج حاصله از تحلیل‌ها ارائه شده است.

۱- واکنش‌های روان‌شناختی

جدول تحلیل یافته‌ها نشان می‌دهد که واکنش‌های قربانیان قلدری در حوزه‌های روان‌شناختی به ترتیب در نوسان است. در حوزه واکنش‌های روان‌شناختی مقوله‌های فرعی شامل «اعتماد به نفس ضعیف، افسردگی (ناراحت شدن)، عزت‌نفس پایین، احساس حقارت و درماندگی، احساس عدم امنیت و استرس» است.

۱-۱ اعتماد به نفس ضعیف

شایع‌ترین واکنش گزارش شده قربانیان قلدری در بین دانش‌آموزان واکنش‌های روان‌شناختی است، در این راستا اولین مؤلفه موجود در واکنش روان‌شناختی اعتماد به نفس پایین است. تحلیل گفته‌های شرکت‌کنندگان نشان داد که دانش‌آموزان دوست ندارند که کسی ایرادشان را بداند، این دانش‌آموزان ایراد را از خود می‌دانند و فکرمی‌کنند، آن‌ها هستند که مشکل دارند نه دانش‌آموزان قلدری که به آن‌ها زور می‌گویند و نیز خود را درمانده در جواب‌دادن به آن‌ها می‌دانند و بر این باورند که زورشان به آن‌ها نخواهد رسید. «هیكلش بزرگ است و زورش زیاد، زورم به او نمی‌رسد» (مشارکت‌کننده شماره ۳). «وقتی به من چیزی می‌گویند من نمی‌توانم جوابشان را بدهم» (مشارکت‌کننده شماره ۱۱). «مثلاً وقتی که با دوستم دعوا کردم آن موقع گفتم بروم و به خانم معلم بگویم، ولی بعداً باخودم گفتم که اگر بگویم او هم ناراحت می‌شود و هر دوی ما را از مدرسه اخراج می‌کنند» (مشارکت‌کننده شماره ۱۳).

۱-۲ افسردگی (ناراحت شدن)

یکی از مصاحبه‌شوندگان واکنش خود نسبت به قلدری دانش‌آموزان دیگر را افسردگی احساس می‌کرد و از عمل آن‌ها به شدت احساس ناراحتی می‌کرد. «او خیلی من را مسخره می‌کرد، آن روز که به مدرسه رفتم به من گفت که فلانی تبریک می‌گویم از آخر اول شدی، من خیلی

ناراحت شدم و دلم شکست» (مشارکت‌کننده شماره ۵). «زمانی که به من فحش می‌دهد، ناراحت می‌شوم و آن لحظه دوست دارم گریه کنم» (قربانی قلدری شماره ۱۷).

۳-۱ عزت نفس پایین

مقوله‌ی دیگری که از تحلیل مصاحبه‌شوندگان به دست آمد عزت نفس پایین بود. این دانش‌آموز از اینکه پیش همکلاسی‌ها و معلم خود ضایع شود، واهمه داشت. «می‌خواهم به او بگویم که چرا این کارها را می‌کند، ولی نمی‌خواهم پیش او ضایع شوم» (قربانی قلدری شماره ۱). «با یکدیگر هم سن و سال هستیم و می‌دانم که کاری نمی‌تواند بکند، ولی پیش همکلاسی‌هایم ضایع می‌شوم، توی کلاس ما یکی هست که با همه این‌گونه رفتار می‌کند» (قربانی قلدری شماره ۶).

۴-۱ احساس حقارت و درماندگی

در مصاحبه‌ها بعضی از دانش‌آموزان بارها اظهاراتی را بیان کردند که نشان از احساس بی‌ارزشی، حقارت و درماندگی در آنان بود. «آن قدر پررو شده‌اند که هرچقدر هم بگویم باز هم کم می‌آورم. نوع صحبت کردنش به گونه‌ای است که نمی‌دانم شوخی می‌کند یا جدی می‌گوید، طوری که من را تحقیر می‌کند» (قربانی قلدری شماره ۶). «وقتی که می‌بینند کسی خیلی آرام است و باکسی کاری ندارد، می‌روند و به آن‌ها بیشتر گیر می‌دهند و عصبانی‌شان می‌کنند و زمانی که می‌گویی چرا این کارها را می‌کنند و آن حرف‌ها را می‌زنند با پررویی تمام می‌گویند به تو چه ربطی دارد و تحقیر می‌کنند» (قربانی قلدری شماره ۷).

۵-۱ احساس عدم امنیت

طبق یافته‌های پژوهش حاضر مصاحبه‌شوندگان یکی دیگر از احساسات و واکنش‌های خودشان را فقدان امنیت روحی و روانی در مدرسه و ترس از مدیر مدرسه می‌دانستند.

«نمی‌توانم تنهایی به حیاط مدرسه بروم، می‌ترسم که بازهم با آن‌ها روبرو شوم و به من تهمت دروغ بزنند، مدیر هم من را از مدرسه اخراج کند» (قربانی قلدری شماره ۳). «به‌من گفته بود که فلانی می‌کشمت، من هم خیلی می‌ترسیدم، به همین دلیل دوستانم همیشه همراه من می‌آمدند» (قربانی قلدری شماره ۱۹).

۶-۱ بی‌اعتمادی در روابط

در همین راستا بر اساس پژوهش حاضر، میان تجارب این دانش‌آموزان از قربانی شدن، نوعی عدم اعتماد و ترس از فاش شدن اسرار درونی آن‌ها نهفته بود. این دانش‌آموزان زمانی که رفتار و برخورد بد بعضی از همکلاسی‌های خود را می‌دیدند، نمی‌توانستند دیگر به آن‌ها اعتماد کنند. در واقع دانش‌آموزان قربانی قلدری یک نوع احساس عدم واقعیت صداقت در روابط داشتند و از دورویی افراد گلایه داشتند. «نه به او هم نمی‌توانم بگویم، او هم اخلاقیش به‌گونه‌ای است که فقط مسخره می‌کند و نمی‌توانم به او اعتماد کنم و راحت با او حرف بزنم» (قربانی قلدری شماره ۱۱). «وقتی از کسی چیزی می‌شنود، می‌رود برای همه تعریف می‌کند و مسخره می‌کند و چون این را می‌دانم، نمی‌توانم به او اعتماد داشته باشم» (قربانی قلدری شماره ۱۲).

۷-۱ استرس

طبق یافته‌های پژوهش حاضر با تداوم قربانی شدن، بر اثر قلدری و خشونت دانش‌آموزان قلدر، استرس و اضطراب در مدرسه و خانه در فرد قربانی به‌وجود می‌آید. «در خانه و مدرسه همیشه استرس دارم و همیشه احساس می‌کنم کابوس می‌بینم» (قربانی قلدری شماره ۲۰).

۲- واکنش‌های رفتاری

در حوزه واکنش‌های رفتاری، مقوله‌های فرعی شامل «خشونت و پرخاشگری، اطلاع به - والدین، انتقام گرفتن، تلاش در جهت محافظت از عزت‌نفس، تخلیه هیجانات (گریه کردن)، خودکنترلی پایین» است.

۱-۲ خشونت و پرخاشگری

در این راستا یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که یکی از اصلی‌ترین پیامدهای قربانی شدن، خشونت و پرخاشگری فرد قربانی (خشونت جابجایی‌شده) در طی تداوم قلدری از طرف دانش‌آموزان دیگر مخصوصاً هم‌سالان خود است. عصبانیت جابجایی شده به این معنی است که خشم و عصبانیت فرد به شخص یا شیئی غیر از منبع اصلی ابراز می‌شود. این دانش‌آموزان از مکانیسم دفاعی جابجایی استفاده می‌کنند. «وقتی آن حرف‌ها را به من می‌زنند، عصبی می‌شوم و زمانی که مادرم به من چیزی می‌گوید داد می‌زنم و عصبانی می‌شوم» (قربانی قلدری شماره ۳). «بعضی اوقات با مادرم دعوا می‌کنم که چرا رنگ پوست من تیره است تا باعث مسخره کردن همکلاسی‌هایم شود» (قربانی قلدری شماره ۱۰).

۲-۲ اطلاع به والدین

یافته‌های به‌دست‌آمده از پژوهش حاضر نشان می‌دهد که یکی از واکنش‌های رفتاری قربانیان می‌تواند اطلاع دادن دانش‌آموز قربانی به والدین یا عدم اطلاع به آنان باشد. «زمانی که همکلاسی‌هایم من را آزار و اذیت می‌کنند اولین کسی که در خانه به او می‌گویم، مادرم است» (قربانی قلدری شماره ۱۴). «به‌نظرم آن‌قدر با مادرم صمیمی نیستم که بخوام برایش تعریف کنم که در مدرسه چه اتفاقی افتاده است» (قربانی قلدری شماره ۱).

۲-۳ انتقام گرفتن

یافته‌های به‌دست‌آمده از مصاحبه با قربانیان قلدری در پژوهش حاضر نشان می‌دهد که برخی از قربانیان قلدری انتقام گرفتن و به قول خود تلافی کردن را یکی از واکنش‌های خود برای مقابله با رفتارهای ناراحت‌کننده و آزاردهنده افراد قلدر می‌دانستند. «دلم می‌خواست آن موقع آن دختر را بگیرم، مفصل کتک بزنم و تنبیهش کنم، می‌خواهم که مثل خودش رفتار کنم و همان بلا را سرش بیاورم» (قربانی قلدری شماره ۴). «کاش رنگ‌پوست او هم مثل من تیره بود تا من هم او را مسخره می‌کردم» (قربانی قلدری شماره ۱۰).

۲-۴ تلاش در جهت محافظت از عزت‌نفس

یکی دیگر از واکنش‌های رفتاری قربانیان قلدری که از پژوهش حاضر به‌دست آمد، تلاش در جهت حفظ عزت‌نفس بود. این افراد به قول خودشان با کم‌نیاب کردن پیش هم‌کلاسی‌های خود سعی در حفظ خودانگاره و عزت‌نفس خود داشتند. «در آن لحظه می‌خواهم بروم و به او بگویم که چرا پشت سر من شایعه درست می‌کند، ولی از طرفی هم از عواقب آن نگرانم و می‌ترسم» (قربانی قلدری شماره ۱). «می‌خواستم چیزی بگویم و من هم به او فحش بدهم، ولی نمی‌خواستم جلوی هم‌کلاسی‌هایم کم‌بیاورم» (قربانی قلدری شماره ۵).

۲-۵ تخلیه هیجانات

یکی دیگر از واکنش‌های رفتاری که افراد قربانی نسبت به آزار و اذیت دانش‌آموز قلدر از خود نشان می‌دهند گریه کردن است، این افراد با گریه کردن هیجانات منفی خود را تخلیه می‌کنند. «زمانی که آن‌ها مرا اذیت می‌کنند و فحش می‌دهند ناراحت می‌شوم و آن لحظه دوست دارم گریه کنم» (قربانی قلدری شماره ۱۷). «آن لحظه ناراحت می‌شدم و گریه می‌کردم» (قربانی قلدری شماره ۲۱).

۳- واکنش‌های اجتماعی

واکنش فرد قربانی در این حوزه، مقوله‌های فرعی «دوری گزینی (انزوایابی)، احساس طردشدگی و بی‌اعتمادی در روابط» را در برمی‌گیرد.

۳-۱ دوری گزینی (انزوایابی)

در این مقوله، بر اساس یافته‌های این پژوهش، یکی از مهم‌ترین پیامدهای واکنش‌های اجتماعی قربانی شدن در میان دانش‌آموزان قربانی، انزوایابی و گوشه‌گیری از تعاملات اجتماعی بود. آن‌ها عنوان کردند که دیگر تحمل دیدن و یا حرف زدن با آن‌ها را ندارند و در بیشتر موارد با آن‌ها قطع رابطه می‌کنند و همچنین زمانی که آن‌ها مورد زورگویی توسط هم‌سالان خود در مدرسه قرار می‌گیرند، از طرف والدین خود تشویق به بی‌اعتنایی و فراموش کردن عملکرد دانش‌آموز قلدر می‌شوند. طبق یافته‌های پژوهش، برخلاف افراد قلدر، قربانیان قلدری گرایش به سکوت و انفعال داشتند و فقط چند دوست محدود دارند. «مامان و بابایم تصمیم گرفتند که دیگر من با هیچ‌کس دوست نشوم و با همه آن‌ها هم قطع رابطه کنم و بعد از آن با بچه‌های دیگر هم صمیمی نمی‌شدم که حرف دلم را به آن‌ها بگویم» (قربانی قلدری شماره (۲۱). «سعی می‌کنم فراموش کنم تا نگذارم روی درس خواندنم تأثیر بگذارد» (قربانی قلدری شماره ۱۲).

۳-۲ احساس طردشدگی

یکی دیگر از پیامدهای قربانی شدن احساس طردشدگی از سوی دیگران و به‌ویژه هم‌سالان خود بود. این واکنش رفتاری حاکی از آن است که این افراد از طرف افراد قلدر از شرکت در جمع به‌ویژه هم‌سالان خود محروم می‌شدند. «وقتی که حرفی می‌زنم و چیزی می‌گویم می‌گویند کسی با تو حرف نمی‌زند بلندشو و از پیش ما برو» (قربانی قلدری شماره ۶). «خوب

آنها از من دوری می‌کردند، می‌گفتند تو دروغ‌گویی، معلم‌ها با یک دید منفی به من نگاه می‌کردند» (قربانی قلدری شماره ۲۱).

۴- واکنش‌های شناختی

در حوزه واکنش‌های شناختی، مقوله‌های فرعی شامل «حواس‌پرتی (عدم تمرکز) و تلاش در جستجوی راه‌حل» است.

۴-۱ حواس‌پرتی (عدم تمرکز)

یکی از اصلی‌ترین واکنش‌های شناختی قربانی شدن که در میان تجارب این دانش‌آموزان پدیدار بود، حواس‌پرتی، عدم تمرکز، نشخوار فکری و اشتغال‌ذهنی است. این دانش‌آموزان عنوان می‌کردند، زمانی که مورد قلدری قرار می‌گیرند، افکار آنها به شدت مشغول شده و نمی‌توانند حواسشان را متمرکز درس خواندن در مدرسه و خانه کنند. «وقتی مطالعه می‌کنم، زیاد به حرف‌های آنها فکر نمی‌کنم، بلکه بیشتر به این فکر می‌کنم که آنها چرا به من این حرف‌ها را می‌زنند و این‌گونه برخورد می‌کنند» (قربانی قلدری شماره ۷). «سعی می‌کنم که در خانه حرف‌های آنها را فراموش کنم، ولی باوجود این بازهم فکرم مشغول می‌شود که چرا آنها با من این‌گونه رفتار می‌کنند و پشت سر من حرف می‌زنند» (قربانی قلدری شماره ۸). «وقتی که می‌خواهم درس بخوانم، یاد حرف‌های او می‌افتم و حواسم پرت می‌شود» (قربانی قلدری شماره ۲۰).

۴-۲ تلاش در جستجوی راه‌حل

یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که زمانی که دانش‌آموزان مورد زورگویی افراد قلدر قرار می‌گیرند، در پی پیدا کردن راه‌حل مثلاً جرئت‌ورزی، اثبات عمل انجام نداده و قانع کردن فرد قلدر هستند. «پیش او رفتم و به او گفتم پشت سر من حرف نزن، تو یک فرد دورو

هستی، بعدش هم گذاشتم رفتم» (قربانی قلدری شماره ۱). «آن قدر به من گفتن که گفتم ای کاش آن لحظه یک نفر با دوربین فیلم برداری از من فیلم می گرفت تا به او ثابت کنم که من آن حرف‌ها را به مدیر نگفتم، می‌خواهم داد بزنم که من این کار را نکردم» (قربانی قلدری شماره ۱۹).

۵- واکنش‌های تحصیلی

در حوزه واکنش‌های تحصیلی، مقوله‌های فرعی شامل «مدرسه‌گریزی (بی‌انگیزگی نسبت به تحصیل) و کاهش عملکرد تحصیلی» است.

۵-۱ مدرسه‌گریزی (بی‌انگیزگی نسبت به تحصیل)

در این راستا طبق یافته‌های به دست آمده از پژوهش حاضر، تداوم قربانی شدن نه تنها باعث بی‌انگیزگی به امور تحصیل می‌شود، بلکه نوعی دل‌زدگی، نفرت و بی‌زاری از مدرسه را در او ایجاد می‌کند. این افراد، راه خلاص از دست دانش‌آموزان قلدر را نیامدن به مدرسه می‌پندارند. «به خاطر حرف‌های بدی که پشت سر من می‌زدند، دیگر دلم نمی‌خواست که به مدرسه بروم» (قربانی قلدری شماره ۵). «من ورزش را دوست دارم، ولی به خاطر حرف‌های معلم ورزش از زنگ ورزش بدم می‌آید» (قربانی قلدری شماره ۸).

۵-۲ کاهش عملکرد تحصیلی

طبق یافته‌های به دست آمده از مصاحبه در پژوهش حاضر، با ادامه قربانی شدن توسط هم‌سالان در مدرسه، عملکرد تحصیلی فرد قربانی کاهش می‌یابد. «حواسم پرت می‌شود و نمی‌توانم درس بخوانم، بنابراین سطح نمراتم کاهش پیدا می‌کند» (شرکت‌کننده شماره ۱۳). «نمرات خیلی از درس‌هایم کم شدند و عملکردم در مدرسه پایین آمده است» (قربانی قلدری شماره ۵).

۶- واکنش‌های جسمانی

یکی دیگر از مقوله‌های اصلی که از تحلیل داده‌ها به دست آمد واکنش‌های جسمانی بود که شامل ۲ مقوله «مشکلات جسمانی و مشکلات روان‌تنی» است.

۶-۱ مشکلات جسمانی

طبق یافته‌های پژوهش حاضر قربانی شدن نه تنها پیامدهای روان‌شناختی شدید روی این افراد دارد، بلکه باعث بروز یک سری مشکلات جسمانی از جمله تپش قلب، سردرد، شکم‌درد، گلودرد نیز می‌شود. «فقط زمانی که زیاد عصبانی می‌شوم تپش قلب می‌گیرم». (قربانی قلدری شماره ۷). «در مواقع قلدری دیگران، سرم به شدت درد می‌کند و عصبانی می‌شوم» (قربانی قلدری شماره ۱۱).

۶-۲ مشکلات روان‌تنی

در این راستا یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از این بود که پیامدهای قلدری علاوه بر مشکلات جسمانی، مشکلات روان‌تنی مانند اختلال خواب و بی‌اشتهایی عصبی را نیز در پی دارد. «بعضی روزها هم می‌شود که چیزی نمی‌خورم ولی لاغر نمی‌شوم» (قربانی قلدری شماره ۳). «بعضی وقت‌ها از بس ناراحت می‌شوم که نمی‌توانم بخوابم» (قربانی قلدری شماره ۱۳).

۷- واکنش‌های مذهبی

یکی دیگر از مقوله‌های اصلی که از تحلیل داده‌ها به دست آمد واکنش مذهبی بود که شامل ۱ مقوله فرعی «عدم بخشش» است.

۷-۱ عدم بخشایش

بر اساس نتایج حاصل از این پژوهش، یکی دیگر از پیامدهای قلدری، افزایش میزان عدم بخشایشگری در دانش‌آموزان قربانی بود که در پی آزار و اذیت پی‌درپی قلدرها نسبت به قربانیان اتفاق افتاده بود. «نه من تلاشم رو کردم تا فراموش کنم، ولی آن دختر را حلال نکردم و حلال هم نخواهم کرد» (قربانی قلدری شماره ۲۱).

بحث و نتیجه‌گیری

هدف اصلی پژوهش حاضر، به‌دست آوردن واکنش‌های روان‌شناختی قربانیان قلدری در بین دانش‌آموزان دختر بود که به‌صورت مطالعه پدیدار شناختی انجام شده است. نتایج پژوهش حاضر، حاکی از این بود که شایع‌ترین واکنش گزارش‌شده قربانیان قلدری در بین دانش‌آموزان، واکنش روان‌شناختی است، در این راستا اولین مؤلفه موجود در واکنش روان‌شناختی اعتمادبه‌نفس پایین است. ضعف اعتمادبه‌نفس را می‌توان از مهم‌ترین دلایل آسیب‌پذیری کودکان و نوجوانان قربانی قلدری دانست. به نظر می‌رسد اعتمادبه‌نفس پایین در دانش‌آموزان قربانی قلدری، می‌تواند یکی از دلایل زمینه‌ساز هدف قرار گرفتن آن‌ها به‌عنوان یک گزینه ایده‌آل قربانی شدن از سوی افراد قلدر باشد (بریتو و الیورا^۱، ۲۰۱۳). برخلاف قربانیان قلدری، افراد قلدر عزت‌نفس بالایی دارند که به آنان اجازه می‌دهد رفتارهای ضداجتماعی خود را موجه نشان دهند و آنان را به رفتارهای قلدرانه ترغیب کند، اما قربانیان قلدری عموماً عزت‌نفس پایینی دارند، اگرچه معلوم نیست که آیا عزت‌نفس پایین، آنان را هدف قلدری قرار می‌دهد یا قربانی شدن، عزت‌نفس آنان را تخریب می‌کند (جوونن و گراهام^۲، ۲۰۱۴). طبق نظریه سلسله‌مراتب نیازهای مزلو (۱۹۷۰)، پس از ارضای نیازهای جسمانی، نیازهای مربوط به احساس امنیت، عدم‌نگرانی خاطر، محیطی امن و به دور از تهدید و خطر، جای نیازهای قبلی

^۱ Brito & Oliveira

^۲ . Juvonen & Graham

را می‌گیرند. افرادی که قربانی شده‌اند قادر به دریافت حداکثر بهره از آموزش و یادگیری در مدرسه نخواهند بود، چون بیشتر انرژی این افراد برای تلاش در جهت حفظ امنیت صرف می‌شود (اومورا^۱، ۲۰۱۱). نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که میان تجارب این دانش‌آموزان از قربانی شدن، نوعی عدم اعتماد و ترس از فاش شدن اسرار درونی‌شان نهفته است. این دانش‌آموزان زمانی که رفتار و برخورد بد بعضی از همکلاسی‌های خود را می‌بینند، نمی‌توانند دیگر به آن‌ها اعتماد کنند.

به‌طورکلی، قربانیان گزارش داده‌اند که سطح استرس روانی بالایی دارند و قربانی شدن به‌طور مکرر منجر به یک حالت مزمن از استرس و به‌خطر افتادن رشد سالم کودکان می‌شود (رایگبی، ۱۹۹۸). یافته‌های این پژوهش، حاکی از آن است که یکی از اصلی‌ترین پیامدهای قربانی شدن، خشونت و پرخاشگری فرد قربانی در طی تداوم قلدری از طرف دانش‌آموزان دیگر مخصوصاً هم‌سالان خود است. پرخاشگری را از این منظر که در محدوده روابط متقابل اجتماعی بروز می‌یابد، می‌توان پدیده‌ای اجتماعی- روانی تلقی نمود. در پرخاشگری به مفهوم بی‌توجهی به عواقب و پیامدهای عملی که منجر به آسیب به دیگران می‌گردد تأکید می‌شود (محسنی تبریزی و رحمتی، ۱۳۸۱). کودکان با عزت نفس پایین بیشتر درخطر قربانی شدن هستند و این افزایش منجر به پایین آمدن عزت‌نفس در سال‌های مدرسه می‌شود (ایگن و پری^۲، ۱۹۹۸). مضاف‌براین، نتایج نشان داد که افراد قربانی در تنظیم هیجان ناموفق هستند و واکنش نامناسبی را در فرایند قلدری از خود نشان می‌دهند. افراد قربانی، به‌ویژه دختران در مقایسه با سایر افراد احساس کنترل کمتری بر موقعیت دارند و به‌نوعی دچار درماندگی آموخته‌شده هستند.

تحقیقات نشان داده‌اند کودکانی که دچار نواقصی در مهارت‌های مطلوب ارتباطی و اجتماعی هستند، یا به‌تدریج تبدیل به دانش‌آموزانی منزوی و گوشه‌گیر و با روابط اجتماعی پایین با دیگران می‌شوند و واضح است که می‌توانند هدف مناسبی برای قربانی شدن شوند و

^۱ . O'Moore

^۲ . Egan & Perry

یا پرخاشگر و تهاجمی هستند و توسط هم‌سالان در مدرسه طرد می‌شوند. این گروه دوم کودکان در معرض خطر که توانایی برقراری ارتباط با دیگران را ندارند، برای گریز از احساس تنهایی، ناامیدی، بی‌ارزشی و عدم پیوند ممکن است به مکانیزم‌های دفاعی مانند انجام رفتارهای پرخاشگرانه روی آورند (حسینی، هاشمی، واحدی و اکبری، ۱۳۹۶). از جمله پیامدهای دیگر قلدری که قربانیان آن تجربه می‌کنند، می‌توان به نارسایی‌های شناختی اشاره کرد. نارسایی‌های شناختی عبارت است از ناتوانی فرد در تکمیل تکالیفی که به‌طور طبیعی قادر به انجام آن است. نارسایی‌های شناختی شامل حواس‌پرتی، مشکلات مربوط به حافظه، اشتباهات سهوی و عدم یادآوری اسامی است (والاس و سلتا^۱، ۲۰۰۴).

بسیاری از کودکان قربانی قلدری اغلب دچار شکست تحصیلی، افت تحصیلی، ترک تحصیل و درماندگی آموخته‌شده، گوشه‌گیری، انزوا و افسردگی می‌شوند. به‌عبارت‌دیگر کودکان و نوجوانان قربانی قلدری به‌تدریج احساس خود ارزشمندی‌شان به حداقل می‌رسد و عزت‌نفس آن‌ها از بین می‌رود، در نتیجه انگیزه آن‌ها برای انجام کارها به حداقل کاهش می‌یابد و لذا دچار شکست‌های مکرر می‌شوند و این شکست‌ها این باور را در آن‌ها به وجود می‌آورد که هیچ‌گاه انسان موفقی نخواهند شد، بنابراین، از تلاش خود کم می‌کنند و به توانمندی و استعداد‌های خود با دیده تردید نگاه می‌کنند و عملاً دست به تجربیات جدید نمی‌زنند و با مراجعه به تجربیات تلخ و ناموفق حالت قربانی شدن در آنان استمرار می‌یابد.

مطالعات نشان می‌دهد که بین قربانی شدن و مشکلات جسمانی رابطه وجود دارد. نتایج نشان می‌دهد که دانش‌آموزان قربانی از مشکلات جسمانی متعددی شامل: مشکلات خواب، دردهای شکمی، دردهای جسمی، اختلالات خوردن، اسهال و یبوست رنج می‌برند (هوبرف تارکوینوتویلر و هورگیت^۲، ۲۰۰۶). در این راستا یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از این بود که پیامدهای قلدری علاوه بر مشکلات جسمانی، مشکلات روان‌تنی مانند اختلال خواب و بی‌اشتهایی عصبی را نیز در پی دارد.

^۱ . Valàs & Sletta

^۲ . Houbre, Tarquinio, Thuillier & Hergott

یکی دیگر از واکنش‌هایی که دانش‌آموزان قربانی نسبت به دانش‌آموزان قلدر از خود نشان می‌دهند، حلال نکردن و نبخشیدن آن‌هاست. بخشایشگری به‌عنوان رفتاری که مانع از پاسخ‌های تلافی‌جویانه شده و منجر به پاسخ‌های مسالمت‌آمیز رفتاری سودمند عاطفی و شناختی می‌شود، توصیف شده است (زچمیستر و رومرو^۱، ۲۰۰۲). در حیطه‌ی روان‌شناسی مثبت‌گرا صاحب‌نظران (سیلگمن و سیکزیت میهالی، ۲۰۰۴)، بخشایشگری را به‌عنوان فضیلت قلمداد کرده و ارزش سلامتی را برافزوده‌اند. در دیدگاه این گروه از افراد عدم توانمندی در بخشایشگری و تمایل به انتقام‌جویی، رفتاری آسیب‌زا به‌حساب می‌آید (نعمتی، ۱۳۹۶).

نتیجه پژوهش حاضر حاکی از این بود که با توجه به اثرات منفی قلدری بر ویژگی‌های روان‌شناختی، اجتماعی، تحصیلی و جسمانی دانش‌آموزان، انجام مداخلات پیشگیرانه آموزشی، اجتماعی و روان‌شناختی برای کمک به قربانیان قلدری در مدارس پیشنهاد می‌شود. همچنین پیشنهاد می‌شود که این پژوهش بر روی دانش‌آموزان پسر هم صورت پذیرد تا هم امکان تعمیم‌پذیری نتایج افزایش پیدا کند و هم اینکه تفاوت انواع رایج قلدری در هر دو جنسیت مشخص شود. از محدودیت‌های پژوهش می‌توان به این نکته اشاره کرد که چون این مطالعه بر روی دانش‌آموزان دختر دوره اول متوسطه انجام شده، تعمیم نتایج این پژوهش بر روی سایر مقاطع و همچنین دانش‌آموزان پسر با احتیاط صورت پذیرد.

سپاس‌گزاری

در پایان از همکاری مدیران، معلمان و دانش‌آموزان مدرسی که در این مطالعه، با ما همکاری داشته‌اند، نهایت تقدیر و تشکر می‌شود.

^۱. Zechmeister & Romero

تأییدیه اخلاقی

در جهت رعایت اصول اخلاقی، به دانش‌آموزان اطلاع داده شد که از مصاحبه‌ی آنها در نتایج این پژوهش بدون ذکری از نام آنها استفاده خواهد شد.

تعارض منافع

نتایج این پژوهش با هیچ نهاد، سازمان و ارگانی در تضاد نیست.

منابع

- بیرامی، منصور و علائی، پروانه. (۱۳۹۲). قلدری در مدارس راهنمایی دخترانه: نقش شیوه‌های فرزند پروری و ادراک از محیط عاطفی خانواده. *مجله روان‌شناسی مدرسه*، ۲(۳)، ۳۸-۵۶.
- تقی‌زاده، اکرم؛ زارع، مهدی و شفیع‌آبادی، عبدالله. (۱۳۹۳). رابطه بین پذیرش اجتماعی و خودکارآمدی تحصیلی با قلدری در دانش‌آموزان دختر مقطع راهنمایی شهر گناباد. *مجله پژوهش و سلامت*، ۴(۲)، ۷۲۱-۷۲۷.
- حسینی، سیدعدنان؛ هاشمی، تورج، واحدی، شهرام و اکبری، کمال. (۱۳۹۵). اثربخشی آموزش شناختی ارتقا بر میزان قربانی شدن عاطفی دانش‌آموزان دختر قربانی قلدری دوره متوسطه دوم. *مجله پژوهش‌های علوم شناختی و رفتاری*، ۶(۱)، ۶۳-۷۵.
- دره، ایمان؛ بنی‌جمالی، شکوه‌السادات و واحدی، حسن. (۱۳۹۸). نقش واسطه‌ای هوش هیجانی در رابطه‌ی سبک‌های فرزند پروری و قلدری. *مجله مطالعات روان-شناختی*، ۱۵(۱)، ۷-۲۲.
- سپهریان‌آذر، فیروزه؛ محمدی، نادر و بلوتک، حسین. (۱۳۹۳). بررسی میزان شیوع قلدری و مقایسه پیشرفت تحصیلی، سلامت عمومی و خودکارآمدی اجتماعی در نوجوانان با رفتاری قلدری و عادی. *مجله پژوهش‌های کاربردی در روان‌شناسی*، ۱(۲)، ۲۳-۳۲.
- محسنی تبریزی، علیرضا و رحمتی، محمدمهدی. (۱۳۸۱). سیری در مفاهیم و نظریه‌های خشونت پرخاش و پرخاشگری به‌منظور ساخت و ارائه یک مدل علی - توصیفی خشونت در ورزش. *مجله مطالعات جامعه‌شناختی*، ۱۹(۱۹)، ۵۳-۱۲۵.
- نعمتی، شهرروز. (۱۳۹۶). مقایسه الگوی روان‌شناختی بخشایش‌گری غربی با بخشایش‌گری در قرآن. *مجله پژوهش‌های اخلاقی*، ۲۷، ۱۳۹-۱۵۰.
- Adams, F. D., & Lawrence, G. J. (2011). Bullying victims: The effects last into college. *American Secondary Education*, 40(1), 4-13.
- Arseneault, L., Bowes, L., & Shakoor, S. (2010). Bullying victimization in youths and mental health problems: 'Much ado about nothing'? *Psychological medicine*, 40(5), 717-729.
- Bacon, A. M., Lenton-Maughan, L., & May, J. (2018). Trait emotional intelligence

- and social deviance in males and females. *Personality and Individual Differences*, 122, 79-86.
- Bayrami, M., & Alaie, P. (2014). Bullying in female middle schools: the role of parenting styles and perception of family's emotional environment. *Quarterly Journal of School Psychology Statute*, 2(3), 38-56. [Text in Persian]
- Brito, C. C., & Oliveira, M. T. (2013). Bullying and self-esteem in adolescents from public schools. *Jornal de Pediatria*, 89(6), 601-607.
- Caravita, S. C., Di Blasio, P., & Salmivalli, C. (2009). Unique and interactive effects of empathy and social status on involvement in bullying. *Social development*, 18(1), 140-163. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9507.2008.00465.x>.
- Cillessen, A. H., & Mayeux, L. (2004). From censure to reinforcement: Developmental changes in the association between aggression and social status. *Child Development*, 75(1), 147-163.
- Colaizzi, P.F. (1978) Psychological research as a phenomenologist views it. In: Valle, R.S. and King, M., Eds., *Existential-Phenomenological Alternatives for Psychology*, (pp.48-71). Oxford University Press, New York.
- Cornell, D., Gregory, A., Huang, F., & Fan, X. (2013). Perceived prevalence of teasing and bullying predicts high school dropout rates. *Journal of Educational Psychology*, 105(1), 138-149. <http://dx.doi.org/10.1037/a0030416>
- Corvo, K., & DeLara, E. (2010). Bowlby's ghost: Political and moral reverberations of attachment theory. *Attachment: New Directions in Relational Psychoanalysis and Psychotherapy*, 4(1), 59-67.
- Creswell, J. W., Hanson, W. E., Clark Plano, V. L., & Morales, A. (2007). Qualitative research designs: Selection and implementation. *The counseling psychologist*, 35(2), 236-264.
- Dorreh, E., Banijamali, S., Ahadi, H. (2019) Mediation Effect of Emotional Intelligence of the Relationship Between Parenting Styles and Bullying. *Quarterly Journal of Psychological Studies*, 15(1), 7-22. [Text in Persian].
- Egan, S. K., & Perry, D. G. (1998). Does low self-regard invite victimization?. *Developmental psychology*, 34(2), 299.
- Ellis, C., Bochner, A., Denzin, N., Lincoln, Y., Morse, J., Pelias, R., & Richardson, L. (2008). Talking and thinking about qualitative research. *Qualitative inquiry*,

14(2), 254-284.

- Eslea, M., Menesini, E., Morita, Y., O'Moore, M., Mora- Merchán, J. A., Pereira, B., & Smith, P. K. (2004). Friendship and loneliness among bullies and victims: Data from seven countries. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 30(1), 71-83. <http://dx.doi.org/10.1002/ab.20006>.
- Espelage, D. L., Holt, M. K., & Henkel, R. R. (2003). Examination of peer-group contextual effects on aggression during early adolescence. *Child Development*, 74(1), 205-220. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8624.00531>.
- Farrington, D. P. (1993). Understanding and preventing bullying. *Crime and justice*, 17, 381-458.
- Fox, C. L., & Boulton, M. J. (2006). Longitudinal associations between submissive/nonassertive social behavior and different types of peer victimization. *Violence and victims*, 21(3), 383.
- Gifford-Smith, M. E., & Brownell, C. A. (2003). Childhood peer relationships: Social acceptance, friendships, and peer networks. *Journal of school psychology*, 41(4), 235- 284. [http://dx.doi.org/10.1016/S0022-4405\(03\)00048-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0022-4405(03)00048-7).
- Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F., & Franzoni, L. (2008). The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology*, 46(6), 617-638. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jsp.2008.02.001>.
- Goodboy, A. K., Martin, M. M., & Goldman, Z. W. (2016). Students' experiences of bullying in high school and their adjustment and motivation during the first semester of college. *Western Journal of Communication*, 80(1), 60-78.
- Harel-Fisch, Y., Walsh, S. D., Fogel-Grinvald, H., Amitai, G., Pickett, W., Molcho, M., ... & Craig, W. (2011). Negative school perceptions and involvement in school bullying: A universal relationship across 40 countries. *Journal of adolescence*, 34(4), 639-652. <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.09.008>.
- Hossaini, A., Hashemi, T., Vahedi, Sh. Akbari, K. (2016). The Effect of Cognitive Hope Enhancing Training on Emotional Victimization of Female High School Students. *Research Cognitive and Behavioral Science*, 6(1)63-75. [Text in Persian].
- Houbre, B., Tarquinio, C., Thuillier, I., & Hergott, E. (2006). Bullying among students and its consequences on health. *European Journal of Psychology of*

- Education*, 21(2), 183-208.
- Hulsey, C. (2008). *Examining the psychometric properties of self-report measures of bullying: Reliability of the peer relations questionnaire* (Doctoral dissertation, Wichita State University).
- James, A. (2010). School bullying. *Research briefing*. Nedlastet fra: www.nspcc.org.uk/inform, 26, 2012.
- Jimerson, S. R., Swearer, S. M., & Espelage, D. L. (Eds.). (2010). *Handbook of bullying in schools: An international perspective*. New York, NY: Routledge.
- Juvonen, J., & Graham, S. (2014). Bullying in schools: The power of bullies and the plight of victims. *Annual review of psychology*, 65, 159-185.
- Kärnä, A., Voeten, M., Poskiparta, E., & Salmivalli, C. (2010). Vulnerable children in varying classroom contexts: Bystanders' behaviors moderate the effects of risk factors on victimization. *Merrill-Palmer Quarterly*, 56(3), 261-282.
- Lester, L., Cross, D., & Shaw, T. (2012). Problem behaviours, traditional bullying and cyberbullying among adolescents: Longitudinal analyses. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3-4), 435-447.
- Martín-Antón, L. J., Monjas, M. I., García Bacete, F. J., & Jiménez-Lagares, I. (2016). Problematic social situations for peer-rejected students in the first year of elementary school. *Frontiers in psychology*, 7, 1925. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01925>.
- Merrell, K. W., & Gueldner, B. A. (2010). *Social and emotional learning in the classroom: Promoting mental health and academic success*. Guilford Press.
- Mohseni Tabrizi, A. R., Rahmati, M. M. (2002). A review in the concepts and theories of aggressive violence and aggression for constructing and presenting causal-descriptive model of violence in sport. *Sociological review*, 19(19), 53-125. [Text in Persian]
- Nemati, Sh. (2017). A Comparison of Western Psychological Forgiveness Model with that of Quran's. *Ethical Research*, 7(3), 139-150. [Text in Persian].
- Olweus, D. (1994). Bullying at school. In *Aggressive behavior* (pp. 97-130). Springer, Boston, MA.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano & P. Slee (Eds.). *The nature of school bullying: A cross-national perspective* (pp. 7-28). London: Routledge.

- Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus bullying prevention program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80, 124–134. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01015.x>
- O'Moore, M. (2011). *Understanding school bullying: A guide for parents and teachers*. Veritas Publications Limited.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2011). Traditional and nontraditional bullying among youth: A test of general strain theory. *Youth & Society*, 43(2), 727-751.
- Rigby, K. (1998). The relationship between reported health and involvement in bully/victim problems among male and female secondary schoolchildren. *Journal of Health Psychology*, 3(4), 465-476.
- Rigby, K. (2013). Bullying in schools and its relation to parenting and family life. *Family Matters*, (92), 61.
- Rodkin, P. C., & Hodges, E. V. E. (2003). Bullies and victims in the peer ecology: Four questions for psychologists and school professionals. *School Psychology Review*, 32(3), 384–400.
- Sansone, R. A., & Sansone, L. A. (2008). Bully victims: psychological and somatic aftermaths. *Psychiatry (Edgmont)*, 5(6), 62.
- Seixas, S., Coelho, J., & Nicholas-Fischer, G. (2013). Bullies, victims and bully-victims: Impact on health profile. *Educação, Sociedade & Culturas*, 38, 53-75.
- Sepehrian azar, F., Mohammadi, N., & Blootak, H. (2014). The Study of Prevalence of Bullying and Comparing the Academic Achievement, Social Self- Efficacy and General Health of Adolescents with Bully and Ordinary Behavior. *Applied Research in Education Psychology*, 1(2), 23-32. [Text in Persian].
- Skapinakis, P., Bellos, S., Gkatsa, T., Magklara, K., Lewis, G., Araya, R., ... Mavreas, V. (2011). The association between bullying and early stages of suicidal ideation in late adolescents in Greece. *BMC Psychiatry*, 11(22), 1–9. <http://dx.doi.org/10.1186/1471-244X-11-22>.
- Taqizadeh, A., Zare, M., & Shafii Abadi, A. (2014). The relationship between social acceptance and educational self-efficacy and bullying behavior among middle school female students of Gonabad city. *Health Research Journal*, 4(2), 721-727. [Text in Persian]
- Thornberg, R., & Jungert, T. (2013). Bystander behavior in bullying situations: Basic moral sensitivity, moral disengagement and defender self-efficacy.

Journal of Adolescence, 36, 475–483. <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.02.003>.

- Valås, H., & Sletta, O. (2004). Blending attitudes and motivation: a key cocktail. *Key Issues in Organisational Communication, London: Routledge*.
- Vivolo-Kantor, A. M., Martell, B. N., Holland, K. M., & Westby, R. (2014). A systematic review and content analysis of bullying and cyber-bullying measurement strategies. *Aggression and violent behavior, 19*(4), 423-434.
- Wang, J., Nansel, T. R., & Iannotti, R. J. (2011). Cyber and traditional bullying: Differential association with depression. *Journal of adolescent health, 48*(4), 415-417.
- Zechmeister, J. S., & Romero, C. (2002). Victim and offender accounts of interpersonal conflict: Autobiographical narratives of forgiveness and unforgiveness. *Journal of personality and social psychology, 82*(4), 675.

نویسندگان**sh.nemati@tabrizu.ac.ir****شهرزاد نعمتی**

دانشیار روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

رحیم بدری گرگری

استاد ممتاز روان‌شناسی تربیتی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

رقیه صدر

کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

آرام کاتورانی

کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه تبریز

Psychological Aftermaths of Victims of Bullying in Females' Students

Shahrooz Nemati^{1*}
Rahim Badri Gargari²
Roghayeh Sadr³
Aram Katourani⁴

Abstract

Bullying and its victims are among the most common problems in students at school. The aim of current research is to study the psychological reactions and aftermaths of victims of bullying in girls' school. This is a qualitative phenomenological study which includes 22 female student whom had been victims of bullying in Tabriz City, Iran. Researchers applied purposive sampling and semi-structure interview to reach the saturation needed. Data analysis by open codes and recognition of the main and subsidiary themes revealed that reactions of victims of bullying could be categorized in psychological, behavioral, cognitive, social, academic, physical and religious dimensions. Due to negative effects of bullying on students, the preventive intervention and social support are essential to help this group of students.

¹.Associate Professor of Psychology and Education of Exceptional children. University of Tabriz.

* Corresponding Author: Sh.nemati@tabrizu.ac.ir

².Assistant Professor of Educational Psychology, University of Tabriz,

³.M.A. in Educational Psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran

⁴.M.A. in Educational Psychology, University of Tabriz, Tabriz, Iran

Submit Date: 2019-7-8

Accept Date: 2019-12-6

DOI: 10.22051/JWSPS.2020.27137.2037

Vol. 17, No.3, Autumn2019

Keywords

Psychological Reactions, Victims of Bullying: Female Students, Tabriz